

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İSMAYIL BƏY NAKAM VƏ ONUN DİVANI

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Şəfiqə Dəmir qızı Abdullayeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı -2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu "Türkdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsi"ndə yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Nəsim Cümşüd oğlu Göyüşov

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Aida Şahlar qızı Qasımova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Mahirə Həmid qızı Quliyeva

filologiya elmləri doktoru, dosent
Raqub Şahmar oğlu Kərimov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.31 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: AMEA-nın həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor
Rafael Baba oğlu Hüseynov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
İlhamə Mürsəl qızı Gültekin

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Vaqif Soltan oğlu Verdiyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycanın müstəqillik qazandığı son dövrlərdə mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat tarixinin tədqiqi və yenidən dəyərləndirilməsi, milli mirasımızın üzə çıxarılıb gələcək nəsillərə çatdırılması, böyük aktuallıq kəsb edir. İsmayıl bəy Nakamın yaradıcılığı, əsasən XIX əsrə təsadüf edir. Bu dövrdə ədəbi prosesdə yeniləşmə meylləri güclənsə də, klassik ədəbi ənənələrdə öz yaşamını davam etdirmiş və bu təkcə ideya məzmun istiqamətində deyil, həm də ədəbi-növ və janrlarda müşahidə edilir. Bütün hallarda bu dövr üçün klassik ənənələri köhnəlmiş hesab etmək düğru deyil və Nakam əsasən klassik ənənənin davamçısı kimi diqqəti cəlb edir. Klassik üslubun demək olar ki, bütün forma və janrlarında çoxlu əsərlər müəllifi, İsmayıl bəy Nakamın həyat və yaradıcılığı, ədəbi irsi barədə araşdırmalar aparılsa da, bu sahədə böyük boşluq vardır. Nəticə etibarilə, qarşıya qoyulan tədqiqat mövzusunun aktuallığı bir daha öz təsdiqini tapır. Nakamın ədəbi irsinin tədqiqində nəzərə çarpan əsas boşluqlara belə xülasə etmək olar:

- Şairin ədəbi irsinin mühüm qismi əlyazmalar şəklində mövcuddur və onların hamısı araşdırılaraq nəşr edilməyib;
- Nakamın iki əsəri “Məcnun və leyli”, “Fərhad və Şirin” nəşr edilmiş, lakin bu əsərin üzərində tekstoloji-filoloji iş aparılmayıb;
- Bir sıra düzəliş və dəqiqləşmələrə ehtiyac vardır;
- Nakam yaradıcılığının mühüm parçası olan divanı elmi şəkildə nəşr edilməmiş və hərtərəfli öyrənilməyib.

Tədqiqatın işlənmə dərəcəsi. İsmayıl Bəy Nakamın həyatı və yaradıcılığı haqqında bir çox müəlliflər, o cümlədən Firudin bəy Köçərli, Əbdülməbud Behçət, Əliabbas Müznib, Salman Mümtaz kimi ilkin ədəbiyyatşünaslar, Sovet dövrünün tanınan alimlərindən Həmid Araslı, Mirzağa Quluzadə, Feyzulla Qasımzadə, Qəzənfər Əliyev, Cəfər Xəndan, Kamran Məmmədov bəhs etmişlər. Sonralar Yolçu Piriyev şairin iki epik əsərini “Məcnun və Leyli”, “Fərhad və Şirin”i nəşr etmiş, Sədi Əfəndiyev onun yaradıcılığı haqqında bir

neçə məqalə çap etdirmiş və müəlliflər şairin həyat və yaradıcılığı haqqında epizodik məlumatlar vermişlər. İlk dəfə Kamil Adışirinov 2013-cü ildə “İsmayıl bəy Nakamın həyat və yaradıcılığı” mövzusu ilə bağlı filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya müdafiə etmişdir. Buna baxmayaraq, Nakamın ədəbi irsinin bütövlükdə nəzərdən keçirilməsi lazımdır və onun tərkib hissələri daxil olmaqla iş bir-birini tamamlayan tərəflər kimi vəhdət halında götürülməlidir. Nakamın ədəbi yaradıcılığını təhlil edərkən onun bir sıra şeirlərinin məcmuə və cümlələrdə yer alması məsələsinə də diqqət yetirmək lazım gəlir.

İsmayıl bəy Nakamın həyat və yaradıcılığı ilə bağlı irəli sürülən mülahizələrdə boşluqlar, yanlış məqamlar və mübahisəli fikirlər də mövcuddur. Bu deyilənlərə aydınlıq gətirmək üçün bir çox arxivlərdə materialları, fraqmentləri də nəzərdən keçirmək lazımdır. Sadalanan fikirlər Nakamın təkcə divanını deyil, onun ədəbi irsinin mükəmməl elmi mənzərəsinin yaradılması zərurətini də ortaya qoyur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatının məqsədi XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünə məxsus yer tutan İsmayıl bəy Nakamın “Divan”ının tekstoloji və filoloji təhlilini, onun ədəbi irsini yenidən dəyərləndirib, həyat və yaradıcılığı ilə bağlı məlumat və araşdırmaları bir daha dəqiqləşdirməkdir. Bu məqsədə yetişmək üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- Şairin yaşadığı dövrün ictimai-siyasi və ədəbi mühiti haqqında qısaca dəyərləndirmə vermək;
- Nakamın həyat və yaradıcılığının tədqiqini bir daha nəzərdən keçirmək;
- Nakamın ədəbi mühitinin ədəbi mənzərəsini yaratmaq və ətraflı məlumat vermək;
- Bu yöndə mövcud olan məlumatları yazılı qaynaqlar və arxiv materialları əsasında dəqiqləşdirmək və s.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işində Nakamın “Divan”ının əlyazma nüsxələrinin poleoqrafik, qrafik, orfoqrafik, mətnşünaslıq və mənbəşünaslıq xüsusiyyətlərinin tədqiqi zamanı, elmi-təsviri, elmi-nəzəri, tarixi-müqayisəli təhlil metodu əsas

tutulmuşdur. “Divan”ın filoloji keyfiyyətlərinin tədqiqində isə daha çox mənbələr, poleoqrafik, poetik prinsipləri üstünlük təşkil etmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiyanın tətbiqi əhəmiyyəti ondadır ki, əldə etdiyimiz elmi nəticələrin praktikada tətbiq edilməsidir. Bu divanla bağlı elmi yenilikləri göstərməklə onların əhəmiyyəti əsaslandırılır. Tədqiqatın əsas müddəaları ondan ibarətdir ki, bu əsər yeni ədəbi-mədəni mühitdə klassik ənənələrin davamı ilə bağlı məsələlərin tədqiqində böyük rol oynaya biləcəkdir. Belə ki, görülən işin elmi nəticələrindən aldığımız məlumat göstərir ki, əsər gələcək elmi araşdırmalara doğru və düzgün metodologiyayı mənimsəməyə imkan yaratmağa əsas verir. Bundan başqa, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisində bu dissertasiyanın müddəaları əhəmiyyət daşıya bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində Nakamın “Divan”ı ilk dəfə sistemli və müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb edilib. Şairin həyat və yaradıcılığı, onun ədəbi irsi klassik ədəbiyyatın və divan ənənəsinin davamı kimi nəzərdən keçirilib. Şairin divanı ilk dəfə olaraq tekstoloji və filoloji təhlil əsasında dəyərləndirilib. Nakam öz qələmini həm məsnəvi, həm də divan şeirində sınımışdır və bu cəhətdən o, Nizami və Füzuli ənənəsinin davamçısı olaraq təqdim edilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Bu araşdırmada XIX əsr şairi Nakamın bədii irsi əlyazma nüsxələri əsasında öyrənilib, “Divan”ı həm mətnşünaslıq, həm də filoloji baxımdan müstəqil təhlilə cəlb edilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, yeni ədəbi cərəyanla klassik ənənənin yan-yana yaşadığı ədəbi-mədəni mühitin daha düzgün dəyərləndirilməsində faydalı ola bilər. Eyni zamanda, ədəbi-irsini yazılı abidələrlə əlaqəsinin əhəmiyyətini qabartmaq baxımından dissertasiyanın nəzəri mülahizələri diqqəti cəlb edir. Dissertasiyanın təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, həm mətnşünaslıqla, həm də y yazılı abidələrlə məşğul olan mütəxəssislər onun materiallarından istifadə edə bilərlər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun “Beynəlxalq Əlaqələr” şöbəsində yerinə yetirilib. Dissertasiyanın əsas məzmunu

və elmi müddəaları tədqiqatçının Azərbaycan və xarici ölkələrin elmi jurnal və məcmuələrində nəşr olunan məqalələrində, həmçinin konfrans materiallarında əks olunmuşdur. Nakam “Divan”ı üzərində aparılan tekstoloji tədqiqatın nəticələri isə dissertantın ayrıca nəşr etdiyi “İsmayıl bəy Nakam Sədrəddinbəyzadə. “Divanı – Nakam” yazılı abidələr kitabı və “İsmayıl bəy Nakam və onun Divanı” [monoqrafiya] işiq üzü görmüşdü.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi. Tədqiqat işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə uyğun şəkildə yazılmışdır. Dissertasiyanın giriş (10 012 şərti işarə), üç fəsil (birinci fəsil – 82 707 şərti işarə; ikinci fəsil – 59 827 şərti işarə; üçüncü fəsil – 97 544 şərti işarə), nəticə (7 485 şərti işarə) və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı da daxil olmaqla ümumi həcmi 257 580 şərti işarədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı, məqsədi dəyərləndirilir, mənbələri və vəzifələri müəyyənləşdirilir, tədqiqatın obyekt və predmeti, metodoloji əsası, elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti, işlənmə səviyyəsi işin aprobeşiyası və quruluşu göstərilir.

Dissertasiyanın “**İsmayıl bəy Nakamın dövrü, ədəbi-mədəni mühiti, həyatı və bədii irsi**” adlanan birinci fəsli dörd paraqrafdır.

Birinci fəslin birinci paraqrafı “**Nakamın dövrünün tarixi və ədəbi-mədəni mühiti**” adlanır. XVIII əsrin birinci yarısında Azərbaycanda çoxlu sayda xanlıqlar yarandı, dövrün yaratdığı sosial problemlər ədəbi-mədəni mühitə təsir göstərdi. Orta əsrlərdə güclü mərkəzləşdirilmiş hakimiyyət quran Səfəvilər dövlətinin süqutundan sonra həyatdakı olan uğursuzluqların əksi təkcə elm, mədəniyyət,

memarlıq, incəsənət, ədəbiyyat sahəsində deyil, həm də Əmaninin mənzum hekayələrində, Fədainin “Bəxtiyarnamə”, Məsihinin “Vərqa və Gülşa”, Vaqifin “Görmədim” müxəmməsində və bir sıra tarixi mənzumələrində öz əksini tapır. Fətəli xanın oğlu Kərim ağa tərəfindən bu dövrü əhatə edən “Nuxa xanlarının tarixi əhvalatı” adlı əsəri h.1244 [m.1828] ci ildə yazıldı. 1880 -cı ildə katib Hüseyn əfəndi tərəfindən təqdim edilən nüsxəyə köçürülüb¹. Azərbaycan xanlıqları dövrünün tarixinə dair digər əlyazma isə “Qədim Nuxa xanlarının hekayəti” h. 1283 [m.1866]-cı ildə yazılıb.

Rus – İran [1805 – 1813] və rus – türk [1806 – 1812] müharibələrinin gedişində Quba, Bakı xanlıqları [1806] və Talış xanlığı [1809] Rusiyanın təbəçiliyinə keçdi. Rusiya ilə İran arasında 1813-cü ildə bağlanan Gülüstən sülh müqaviləsinə görə, İran həmin xanlıqlara hər cür iddiadan əl çəkməli oldu. Məlumatlarda deyilir ki, İbrahim Xəlil xanın ailəsinin Lisyanoviç tərəfindən qətlə yetirilməsindən sonra Qarabağda ardı-arası kəsilməyən qırğın, mühacirət, qaçqınlıq əmələ gəlmişdi. “*Hətta Cəfərqulu ağanın vəqəəsi, Mehdiqulu xanın İrana qayıtması, Qarabağ qitəsində çaşqınlıq yaratmışdı*”². Türkmənçay müqaviləsindən sonra isə “*bu dağınıqlıq dayandırıldı. Vaqif və Vidadi aradan getmiş, Asif Lənbərani, Sağəri, Zakir kimi şairlər künc-bucaqda daha doğrusu sürgündə yaşayırdılar*”³. Qeyd edək ki, İran hökmdarı Fətəli şah, Qarabağ hakimi İbrahim Xəlil xanın kürəkəni idi. Bu səbəbdən Xasay xanı Şuşada gözətçi qoymaqdan otru Natəvanı onunla ailə qurmağa məcbur etmişdilər. “*Qarabağ şairləri Natəvanın qəzəllərini tənzir etdiyi kimi, eləcə də Bakıda, Şirvanda və Qubada Xəyali, Şəkida Nakam tərəfindən tənzir edilmişdi. Qafqasiyanın məşhur şairləri tərəfindən yazılan şeirlər Natəvanın nəzər və təsbihindən keçməli idi. Odur ki, Natəvanın “Ey dost”[92], “Əfsus”[102], “Sənsiz”[96] “Ağlar” [103] və s rədifli*

¹Nicabət, İ. Nuxa xanlarının tarixi əhvalatı. (əlyazmalar əsasında) / İ.Nicabət. - Bakı: Elm və təhsil, -2012. s. 3-38.

²Müznib, Ə. Xurşidbanu Natəvan. / Ə.Müznib, tərtibçi: P.Kərimov. -Bakı: Elm təhsil, -2012. s. 90-104.

³ Müznib, Ə. Xurşidbanu Natəvan. / Ə.Müznib, tərtibçi: P.Kərimov. -Bakı: Elm təhsil, -2012. s. 90-104. s.8.

qəzəllərinə Nakam da nəzirə yazmışdı” [96]⁴. Bəhs olunan hadisələr müxtəlif tarixçilər tərəfindən təsvir edilmişdir. “1845-ci ildə *Qazaxlı Mirzə Adıgözəl bəy [1848] Azərbaycan dilində Qarabağ xanlığına dair 1736-cı ildən 1828-ci ilədək davam etmiş hadisələrin tarixini, Qarabağlı Mirzə Camal [1773-1853] 1816-cı ildə “İran şahlarının şəcərəsi”ni, 1847-ci ildə Qarabağ xanlığının siyasi tarixini [1828-ci ilədək] farsca qələmə almışdır. Şəki xanlığının tarixindən bəhs edən Kərim ağa da [?-1858], 1829-cu ildə Şəki xanlığının siyasi salnaməsini, o cümlədən, Şeyx İbrahim 1804-cü ilə qədərki dövrünün tarixini, Qarabağlı Mirzə Məhərrəm Nadir şahın yüksəlməsi, müharibələri, imperiyanın dağılması tarixini yazdı*”.⁵ XIX əsrin birinci yarısında A.Bakıxanov “Gülüstani-İrəm” adlı əsərini yazdı. 1847-ci ildə isə İsgəndər bəy Hacınski “Kafkaz” qəzetində Quba xanlığının tarixindən və Fətəli xanın yürüşlərindən bəhs edən məqalə çap etdirdi.

Sabir Əfəndiyevə görə: “*XIX əsrdə Şəki ipək emalı ilə məşğul olduğu üçün italyanların, fransızların, yaponların, ingilislərin diqqət mərkəzi oldu, onların nümayəndələri orada özlərinə məskən saldılar. Lakin elmə axın daha güclü idi*”⁶. Yuxarıdakı məclislərdən əlavə Şəki, Qazax, Ağdaş və Dördənddə də ədəbi dərnəklər yaranırdı. A.Asi, İ. Nakam, M.Ə.Növrəs, F.X.Kəminə, M.Ə.Baki, M.Səfa, M.A Bixud, Didə, Naseh, M.Şuxi, A.Salik, A.A.Nazir və başqa şairlər həmin məclislərin üzvi olmuşlar. Ədəbi məclislərdə Firdövs, Xaqani, Sədi, Nizami, Hafiz, Rumi, Füzuli, və başqa Şərq ədəbiyyatı klassikləri öyrənilir, tarix və musiqi, haqqında söhbətlər aparılırdı. Ədəbi-bədii və elmi müzakirələr keçirilirdi.

Deməli, XIX əsrdə Azərbaycanda ədəbi-mədəni mühitdə baş verən bu yeniliklər, klassik ənənələrdən tam üzülüşmək mənasında başa düşülmür. Məktəblərin inkişafı ilə bağlı S.Əfəndiyev “Şəkinin xalq maarifi” adlı məqaləsində yazır ki: “*O dövrdə Şəkinin taciri*

⁴ Müznib, Ə. Xurşidbanu Natəvan. / Ə.Müznib, tərtibçi: P.Kərimov. -Bakı: Elm təhsil, - 2012. s. 90-104. s. 90-104.

⁵ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: [VI cildə] / - Bakı: Elm, - c. 4. -2011, s.29.

⁶ Əfəndiyev, S. Şəki Cümhuriyyət illərində // - Şəki: Ensiklopediyanın ilkin məlumatları. Mənəvi dəyərlərimiz: Dirçəliş jurnalı -XXI əsr. s.188.

olan Məmməd Sadiq Əliyev 1896-cı ildə öz hesabına məktəb binası tikdirib. Çünki, o dövrün ictimai-siyasi və mədəni həyatında məktəb müsbət rol oynayırdı”.⁷ Müəllifin fikrincə əhalinin rus təhsilinə cəlb edilməsi çarizmin öz mənafeyini güdərək bu dili yayma siyasəti güdməsindən irəli gəlirdi. Xatırladaq ki, Rus imperiyasının məqsədi, çinovniklərə xidmət etmək üçün rus və Azərbaycan dilini bilən tərçü-məçilər hazırlamaq idi.

S.Əfəndiyev 1914-cü ildə Nuxada maarifin inkişafı ilə bağlı “Şəkinin xalq maarifi” adlı məqaləsində yazır: “1917-ci il aprelin 1-də “Hürriyyəti-maarif” adlı xeyriyyə cəmiyyəti yaradıldı və həmin cəmiyyətin əməli fəaliyyəti nəticəsində təhsilə xeyli uşaqlar cəlb edildi. Xalqın gələcəyi uğrunda çırpışan bu ziyalılar Ə.Əbdülrəşid, Ə.Əfəndizadə, Mirhəsən Axundzadə və başqaları uzun müddət Şəki xalq maarifinə başçılıq etmişdilər”.⁸

Ümumiyyətlə, Nakamın yaşayıb yaratdığı dövrdə ictimai siyasi və ədəbi-mədəni mühit özünə məxsusluğu ilə seçilirdi. Ədəbiyyatda yeniləşmə, realizm meyilləri intensiv xarakter alırdı. Bu proses isə Rusiyanın təsiri ilə daha da genişlənirdi. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərən ədəbi məclislər bir növ klassik ənənələrin yeni mühitdə davamını təmin edir. Bu yeniləşmə heç də keçmiş mədəni və ədəbi ənənələrin silinib səhnədən çıxması anlamına gəlmir. Belə mühitdə yaşayan Nakam müxtəlif şeir növləri ilə insanları maarifləndirmiş, zəngin bədii irs qoyub getmişdir.

Birinci fəslini ikinci paragrafı “**Nakamın həyat və yaradıcılığının tədqiqi qaynaqları**” adlanır. Bu hissədə Nakam haqqında döv-ründən başlayaraq günümüzə qədər bir çox məşhur qaynaqlarda mü-əyyən bir sıra bilgiler toplanıb. İsmayıl bəyin həyatı dəqiq tədqiq edilməyib. Qaynaqlarda daha çox şairin öz əsərlərini yazmasına sə-bəb olan hadisədən və bundan sonrakı həyatından qısaca bəhs edilib. Odur ki, biz bu bölümdə də tədqiq edilən materialları: Qaynaqlar, ar-xiv materialları, dövrü mətbuat, fraqmentlər, kataloqlar, digər qay-

⁷ Əfəndiyev, S. Şəki Cümhuriyyət illərində // - Şəki: Ensiklopediyanın ilkin məlu-matları. Mənəvi dəyərlərimiz: Dirçəliş jurnalı -XXI əsr. s.192.

⁸ Əfəndiyev, S. Şəki Cümhuriyyət illərində // - Şəki: Ensiklopediyanın ilkin məlu-matları. Mənəvi dəyərlərimiz: Dirçəliş jurnalı -XXI əsr. s.192

naqlar və Nakamla bağlı tədqiqatlar başlıqları altında sistemləşdirdik. Şair haqqında ilkin məlumat S.Mümtaza aid - 38 / Q-23 / 442ş. topluda qarşımıza çıxır: “*Şəki şairləri*” adlı cümgdə Nuxalı cənab İsmi bəyin, Göyçaylı Sədrəddin əfəndinin, Ücqovaqlı Həbib əfəndinin, Göyçaylı Mələk Hacı Abdullanın [zəmm] deyişmələri verilmişdir”.⁹ Məlumatlar arasında Hüzni Saleh Əfəndinin “Məcmüül münşəat”ında [B-1283/ş.ə.] Nuxanın müxtəlif məşhur adamlarına və Cənab Nakama təhtinaməsi də vardır.¹⁰

Dövri mətbuat hissəsində “Həyat” qəzetində 1907-ci il, DM 1220 [2] №84-də səhifə 3-də 1-ci məqalə və № 85-də səhifə 2-də 2-ci məqalə, 1-ci məqalənin ardı olan “Yer məsələsi” dir. Nakam 112-ci sayının 4-cü səhifədə “Məmurlarımızı aid” başlığı altında gedən yazıda məmurların xalqın işinə yaramadığını, onların “millət yolunda” bir iş görməmədiklərini pisləyir.¹¹ Qeyd edək ki, “Həyat” qəzetinin 1907-ci il tarixli DM - 1220 [2] “Nuxadan məktublar” başlığı altında gedən məqaləsində qeyd olunan “İsmi bəy Sədrəddin-bəyov” imzası Nakamındır. Müəllif Məktubda “*hökumətin dinin və elmin tərəqqisinə qarşı çıxdığını*” bəyan etmişdi¹².

“Ziyayi-Qafqaziyyə” qəzetinin 7-ci sayında vərəqin aşağısında “1881-ci il, 8 aprel, №24 yazılıb. Bu qəzetdə Nakamın fəaliyyətini, xidmətlərini qiymətləndirən Baxçasaray şəhər məclisinin rəisi Pivəvarov yazır ki: “*İsmayıl bəy həzrətlərinin millət və vətənimizə xidmət yolunda qələmə aldığı “Tunquc” nam bir məcmueyi-mötəbərə mətbəəmiz vasitəsilə meydani-intişarə qoyulduğunu keçənlərdə yazmışdıq*”.¹³ Onun məcmueyi-məzkurədə “Şəfəq” nam və Kazan, Kırım şəhərlərindəki fəaliyyəti də yazılmışdır. Onun “Ziya” qəzetinin

⁹ ƏYİ, Arxiv-38, Q-23/ 442 [مشاعرہ] مومناز سالمان شکی- شایرلەر

¹⁰ Sədrəddinbəyov, İ. Yer məsələsi // Həyat qəzeti. DM-1220 [2], ƏYİ, - Nuxa: - 1907, №85, s.2.

¹¹ Sədrəddinbəyov, İ. Məmurlarımızı aid // ƏYİ, Həyat qəzeti. DM-1220 [2], - Nuxa: - 1907, №112, s.4.

¹² Sədrəddinbəyov, İ. Nuxadan məktublar // ƏYİ, Həyat qəzeti. DM-1220 [2], - Nuxa: - 1907, №127, s.4

¹³ Pivovarov. Cəmiyyətin Tiflis vəkili Ziyayi-Qafqaziyyə qəzeti // Tunquc, - Şəfəq nam məcmuəsindən. ƏYİ, DM-VII, 1387- 2561, - Tiflis: - 1881, 8 aprel, №24, - 2s.

11, 17, 23 [4] sayında da məktubları vardır. “Ziyayi-Qafqaziyyə” qəzetinin 1883-cü il, 11-ci sayında İsmi Sədrəddinbəyov yazıb: “*Gərək alimlərə meyl verilsin ki, təhsil ilə məşğul olan alimin çoxalması ilə tifillər, uşaqlar savadsız və istedadsız qalmayıb, gücü çatdığı qədər imkan tapıb kitab dəftərə nail olsunlar*”.¹⁴ 1883-cü ildə Nakam “Ziya” qəzetindəki cənab Şaxtaxtinskiyə öz etirazını bildirib.

Fraqmentlər hissəsində Nakama aid fraqment və foto surətlər: FR - 82 -də “İ.N.Şəkili”nindir. – *FR - 1596-da bu təxmis altında Nakamdan Növrəsə yazılıb*”.¹⁵ - FR-331-də Nakamdan 216 qəzəl vardır.¹⁶- *FR-1089-da İvərəqdən ibarət olan 9 beytlik bu “Bəhri təvil” Nakamındır*”¹⁷. - *FR-309-da “Divani-Nakam” əsərindən 57 qəzəl var. Hər səhifə 7 beytdən ibarət 14 vərəqlik Avtoqrafdır.*”¹⁸ FS-688 -də M-381ş.ə.-dir. Kitabın titullu vərəqində: “*Bu kağız yazıldı Nuxəvi qələsində*”, imza: “*Nəsrəddin*”. Sonunda yazılıb: “*Məcnun və Leyli*” əsəri 38 bölmədir.¹⁹

Kataloqlar hissəsində – Əlyazmalar kataloqu. I cild. 1963. *Bu kataloqda Nakamın əsərləri ilə bağlı yanlışlıqlar da vardır* ²⁰; Əlyazmalar kataloqu. Cümlələr 1977, “Fani” adı ilə Nakamın qəzəlləri №2, 4,12,30,50,68,79,89,109 sayılı təsvirlərdə qeyd olunub. Qəzəllər S.Mümtazın arxivindədir;-Kataloq “Тюркских рукописей”. 2009, 262. Burada Nakamın təvəllüd tarixindən başqa, bir sıra səhvlər də gedib; -Pənahi Makulinin “Ədəbi məlumat cədvəli”ndə (XII 870 s., t:1962) Nakamın vəfat tarixi 1906-cı il yazılıb. №3076-da yer alıb, XX əsr, Şəki, F.IV-114 verilib;-Professor A.Musabəylinin 2010-cu ildə Bakıda nəşr olunmuş “Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlilinin “Firqətnamə”si” adlı kitabında isə “10 məşhur Şərq

¹⁴ Sədrəddinbəyov, İ. Xəbərələr // Ziyayi-Qafqaziyyə qəzeti. ƏYİ, DM-VII,1387/2561, - Tiflis: - 1883, - 9 aprel, № 17, s.3-4.

¹⁵ ƏYİ, Nakam. Təxmis Ovnıy. / FR-1596- inv.- 1971. 1v.

¹⁶ ƏYİ, Nakam. Xəyaləti-pərişan. / FR-331, S-231 / 7579, inv.-1971. 50 v.

¹⁷ ƏYİ, Nakam. Bəhri-təvil. / FR-1089, inv.-1971. 7416. 1v.

¹⁸ ƏYİ, Nakam. Divani-Nakam / FR-309, inv.-21954. -1971, 1p; 14v. 57 q.

¹⁹ ƏYİ, FS-688,M-381/381.

²⁰ Sultanov, M.S.Əlyazmalar kataloqu. Məcmuələr / - Bakı: Elm, – XVII- 2521, - 1963. c, I. - 512 s.

*mənbəyinə əsasən ədəbi məlumat cədvəli və onun tərtibi haqqında”, başlıqlı ön sözdə mənbələrdən birinin F.b.Köçərli olduğunu və bu məlumatda Nakama da yer ayrıldığı göstərilib*²¹.

Digər qaynaqlar: X.Əbdülqəni Nuxəvi “Qazıxana dəftəri”;D 831ş.ə.:“Notarius dəftəri”; B-8007ş.ə.; -A -1206 ş.ə.: Ə.Dəmirçizadə “Fəraiz” adlı kitabı; Ə.Müznib “Nakam” Seçmə parçalar. M-58 ş.ə: “Hədisi-lətif”; Ə.Behcət “Nakam”; “Bilgi”məcmuəsi; Hüzni Hacı Baba əfəndi Nuxəvi [Münşəatı]; -Salman Mümtaz. Arxiv 38, Q-23 /442 “Müşairə”; B-1858ş. ə.; M-292ş.ə. Məhəmməd Paşa ibn Əli Əsgər Əfşar; B-4175ş.ə.; B -1116 ş.ə.; Ə.Abdullayev. “Nakam” əsəri daxildir [13 mənbə].

Nakamla bağlı aparılan tədqiqatlar İçərisində ilk mənbə sayılan Ə.Behcətin “Bilgi” məcmuəsində yer alan “Nakam” adlı məqaləsidir. Təəssüf ki, yazıda bir sıra yanlış məlumatlar gedib. Maraqlıdır ki, bu deyilənlərin əksi olaraq, belə görünür ki: “*Şairin sənəti 1947-ci ildə Aleksandr Fadeyevin diqqətini çəkib. O,Şəkiddə “Nakam” adına kitabxanada olarkən verdiyi “Nakam kimdir?” sualına hörmətli S.Vurğun cavab verib ki: Bu XIX əsrin II yarısında “Nakam” təxəllüsü ilə yazan şair İsmayıl bəy Sədrəddinbəyovdur*”²²

Digər, tədqiqatçı F.Seyidov Nakamın “Külliyatı - Divan”ı haqqında” məqalədə yanlış ifadələr yazıb:“*Onun I-ci əsəri olan “Hədisi-lətif”, “Leyli və Məcnun”²³səpgisində mənzum və mənsur olaraq yazılmış aşiqanə bir dastandır*”. Mərhum şair və tədqiqatçı Ə.Müznib 1928-ci ildə “Seçmə parçalar” kitabında “Nakam” adlı ədəbi-tənqidli məqaləsində S.Ə.Şirvaniyə yazdığı “Göndərib” adlı məktubu, M-375ş.ə.-da “Divan”da 3 qitəni Nabi və Füzuliyə tənzim etdiyi qəzəllərdən qarşılıqlı beytləri daxil edib, lakin divan haqqında məlumat getməyib. Bu məqalədə Müznib:“*Gənci-ədəb” əsərinin 12*

²¹ Musabəyli A.Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlilinin Firqətnaməsi / A.Musabəyli. - Bakı: Nurlan,- 2010. -380 s.

²² Abdullayev, Ə. Nakam // Redaktoru: Tahir Məhərrəmov, Ədəbiyyat və incəsənət. - Şəki: Bilik cəmiyyəti. -1989. 4 s.

²³ Seyidov, F. Az. SSR Mərkəzi kitabxanasının Şərq şöbəsində olan nadir əlyazmaların təsvirindən / F.Seyidov. Külliyyatı-Nakam, Divan haqqında. Az.SSR EA Xəbərləri. - 1946. - №7, - səh.146-147.

məqalədən ibarət olduğunu yanlış göstərərək, Füzulini təqlid etdiyini və son dərəcə qafiyəbaz olduğunu yazıb”. Ə.Müzni b “Dürri-künüzi qeyb” ifadəsini “Lətifnamə” əsərinin ortadan yox olduğu kimi təqdim edib, hətta həmin ifadəni yanlış olaraq ayrıca əsər kimi tanıdıb”.²⁴

Tədqiqatçı Ə.Abdullayevin Nakamla bağlı yanlış ifadələrinə cavab: “Nakam” adlı məqaləsində şairin doğum və ölüm tarixini yanlış göstərərək, hətta F.B.Köçərlinin, Ə.Müzni binin, Ə.Behcətin bəzi fikirlərini təkrarlayıb, “Lətifnamə” əsərini yanlış olaraq “Şeyrlər” adı ilə təqdim edib, “Dörd əfəndi” adlı əsərini “Ruhanilərin tənqidi” kimi verib, ancaq, əslində, bu əsər “Niyaznamə” adlı qəsidədir. Biza görə, Ə.Abdullayevin verdiyi bəzi məlumatlar qənaətbəxş deyildir”.²⁵ Nakamın “Ziya” qəzetində bu ifadəsi lap yerinə düşüb: “Bəni çoxları fanatik hesab edəcəək, lakin mən fanatik olmayıb pak etiqad müsəlmanam”,²⁶ çünki şair fanatik deyildir.

Nakamın ədəbi irsi 1950-ci illərin sonlarında yenidən ədəbiyyat tariximizin səhifələrində canlanır. C.Nağıyeva “Azərbaycanda Nəvai” adlı əsərindəki bu ifadəyə cavab olaraq, göstəririk: “Nakam XIX əsrdə ədəbi məclis üzvü olmasa da, onun şeyrlərində Nəvai ilə səs-ləşən cəhətləri vardır”²⁷: “Nakamın “Məcmüü-şüəra”nın üzvü olması faktı F.Qasımzadənin tədqiqatında²⁸ getmiş və Nakamın 1880-ci illərdə Ağdaşda Zeynəddin kəndindəki mədrəsədə kiçik bir şeyr məclisinin üzvü olmuş və “Beytüs-səfa”, “Məlfunə-səda”, “Məclisi-üns” məclisinin üzvləri ilə şeyrləşməsi haqqında məlumatı vardır”.

F.Qasımzadənin 1966-cı ildə “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” adlı kitabında Nakamla bağlı getmiş bu ifadəsi yuxarıdakı ifadəyə cavabdır: “Ədəbi məclislər dövründə Nakam Nuxa şairləri

²⁴ƏYİ, B -672/908 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی – دیوان

²⁵ Abdullayev, Ə. Nakam // Redaktor: Tahir Məhərrəmov, Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. -Şəki: Bilik cəmiyyətiş. -1989. 4 s.

²⁶ Sədrəddinbəyov, İ. Xəbərler // Ziyayi-Qafqaziyyə qəzeti. ƏYİ, DM-VII,1387/2561, - Tiflis: Ünsizadə. - 1883, - 14 aprel. -s.3-4.

²⁷ Nağıyeva, C. Azərbaycanda Nəvai./ C.Nağıyeva. - Bakı:Tural- Ə., -2001, 263 s.

²⁸ Qasımzadə, F.XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi./ F.Qasımzadə. -Bakı: Maarif. -1966, s.65-66.

*içərisində əsas yeri tutub” və 1985-ci ildə nəşr edilən “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” adlı kitabında isə yazıb: “S.Ə.Şirvani Şamaxıda “Beytüs-səfa” şeir məclisinə rəhbərlik etdiyi zaman müasirləri arasında şöhrət qazanıb Nakamın, hətta dərbəndli M.T. Qumrinin, gəncəli M.M.Nacinin yaradıcılığına belə istiqamət veribdir”.*²⁹

Tanınmış ədəbiyyatşünas alim M.Quluzadə 1965-ci ildə dərc etdirdiyi “Füzulinin lirikası” adlı kitabında Nakamla bağlı yazır: *“Nakamın ədəbi irsi ədəbi məclislərdən kənara çıxma bilməyib, bəzi müvəffəqiyyətli əsərləri olmuş olsa da, Azərbaycanın ədəbi tarixi inkişafında görkəmli rolu olmayıb”*³⁰. Bu fikirlərlə tamamilə razı deyilik. Yəni orada tədqiqatçı *“Nakam Füzuli əsərlərini təqlid etmişdir”, “...dövrünün ədəbi hərəkətindən tamamilə təcrid olub, orta əsr ədəbiyyatı qaydalarını kor-koranə təkrarlayıb”* ifadələri ilə bizcə şişirdilmiş və mübahisəli yanaşma sərgiləmişdir. Müəllifin qeyd etdiyi kimi *“Nakamın ədəbi nəəliyyətlərə göz yumub vaxtı keçmiş ədəbi şeir formalarından istifadə etməsi”*³¹ mürtəcə hadisə deyildir. Belə deyə bilərik ki, bu dövrün problemləri M.Ə.Sabirin şeirlərində satira formasında qələmə alınbsa, Nakamın şeirlərindəki məsəl, hekayət, təmsil, nəsihət və qissələrində şair həmişə satirik tipləri öz şeirlərində belə qələmə alıb. M.Quluzadə davam edir: *“Onun əqlə məhkum olub itaət qılmağa” çağırışı da göstərir ki, sufizmin fəlsəfi-əxlaqi prinsiplərinə ya laqeyd, ya da nabaləddir”*.³² Zənnimizcə, müəllifin bu fikri ziddiyyətlidir, Nakam əsərlərində sufizmin fəlsəfi-əxlaqi prinsiplərinə nə laqeyid deyildir, nə də nabaləd. Allaha olan sevgisini göstərmək etiqadı ilə bağlıdır.

Ləvənd A.S.Nakamın əsərini bu mövzuda yazılmış sonuncu əsər hesab etdiyi halda, Y.Piriyev “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı” adlı əsərində şairin poema yaradıcılığını geniş tədqiq

²⁹Qasımzadə, F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi/ F.Qasımzadə. -Bakı: Elm. - I cild.-1977

³⁰Quluzadə, M. Füzulinin lirikası./M. Quluzadə. - Bakı: AEA.-1965.- 476 s

³¹ Quluzadə, M. Füzulinin lirikası./M. Quluzadə. - Bakı: AEA.-1965.- 476 s

³² Quluzadə, M. Füzulinin lirikası./M. Quluzadə. - Bakı: AEA.-1965.- 476 s

edib”.³³ Onun fikrincə:“*XIX əsrin sonuncu rübündə yaşamış Mirzə Hüseyn Çakərin “Leyli və Məcnun” poeması axrını hesab edilə bilər.*”³⁴ Amma, məlum oldu ki, “Leyli və Məcnun” əsərinin son müəllifi Gəncədə yaşayan Salman Əhmədli oğludur. 2008-ci ildə dərc olunan “Nurlu səyahət” qəzetinin 6 fevral (№2), 5 mart (№3) tarixli sayılarında “Sonuncu Məcnun” başlığı altında gedən məqalədə, 1934 cü ildən başlayaraq 33 il ərzində yaranan əsər haqqında məlumat dərc edilib.³⁵

Nakamla bağlı ən çox K.Adışirinov araşdırma aparmışdır. O, “Xəbər” [2007] adlı jurnalda “Nakamın bədii irsinin tədqiqi və əsərlərinin nəşri tarixindən” adlı məqaləsində yazır:“*Guya Əli Nazimin kobud ifadələri Nakamın yaradıcılığının öyrənilməsini uzun illər kölgədə saxlayıb*”.³⁶ Bundan əlavə, müəllif Nakamın həyat və yaradıcılığı haqqında yazdığı dissertasiyanın avtoreferatında [v.7] onun ailəsi haqqında yazır: “*Ə.Behcətin 1924-cü ildə Şəkiddə nəşr olunan “Bilgi” jurnalında “Nakam” adlı məqaləsində gedən “Fani” təxəllüsü Nakamın heç bir əsərində təsadüf edilməyib və buna görə də, bu təxəllüs Nakamın atası Dərviş Məhəmməd ağaya aid dir*”³⁷”.Və:“*Bu fikri B.Axundov və S.Əfəndiyevdə söyləyib, həmin səhvi, həm də K.Adışirinov təkrar edir. Ə.Müzətib isə “Nakam” adlı məqaləsində “Fani” təxəllüsünün Nakama məxsus olduğunu yazır və*

³³Piriyev, Y. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı. //Bakı: Ulduz, - 1969. №8, -s.62-63.

³⁴ Piriyev, Y. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı. //Bakı: Ulduz, - 1969. №8, -s.62-63.

³⁵Əhmədli, S. Sonuncu Məcnun // Gəncə şəhəri:Nurlu səyahət qəzeti. – №- 02, - 2008. – s.8, №-03,- 2008. s.5.

³⁶Abdullayeva, Ş. Nakam və klassik ədəbi əlaqələr // Orta əsr Əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. XII Respublika Elmi Konfransının materialları, - Bakı: Nurlan, - 2011, - 3 iyun, s.486-495.

³⁷ Abdullayeva, Ş. İsmayıl bəy Nakamın əsərlərinin dili və sənətkarlığı.// Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. XI Respublika elmi Konfransının materialları. -Bakı: Nurlan. - 26 dekabr. – 2008. -s.175-178.

həttə, bu fikri Ə.Abdullayevdə təsdiq edir”³⁸. Bütün bu ifadələrin düzgün cavabını araşdırdıq, bu əlyazmalardakı faktlardan istifadə etdik: B-4175, M-375, B-1283, B-1524, B-1116, B-672, M-58 ş.ə. dan, “Həyat” və “Ziya”-1883-№11, 17, 23 qəzetindən, arx.- 38 /Q-23 [442], arx.-38/Q-9 [206]- dan faktlar göstərdik.

Birinci fəslin üçüncü paragraf **“İsmayıl bəy Nakamın həyatı”** adlanır. Burada deyilir ki, XIX əsrin klassik şeirinin son davamçısı olan Nakamın həyat və yaradıcılığı təzkirəçi və tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olub, onlar şairin şəxsiyyəti, ədəbi irsi barədə qısa məlumatlar veriblər.

Nakamın atası, babası, əmisi, təvəllüdü, vəfatı, yaşadığı qəsəbə haqqında, babasının xalqa xidmətindən, qısa ilk məlumatı Behçət “Nakam” adlı məqaləsində yazıb, bu yanlışlıqlar daha qabarıqdır. Sədrəddin bəyin Məhəmməd ağa, Əhməd ağa, Həsən bəy, Həmid ağa və İsmayıl bəy adlı 5 oğlu olub. Həmid ağanın, Məhəmməd ağanın adı yalnız ən yaxın dostu Ə.Behçətin məqaləsində gedib. Şəkiddə araşdırma apardığımız zaman onun 5 oğlu olduğu məlumatını aldıq, həqiqətlər əşkara çıxarıldı. Faktla görə:

Əşki-gülgünlə yazılmış rüxi-zərdimdə xəttat [^{39b},M-375].

“O, xəttat olduğundan yaxın dostlarının başdaşına maddəyi tarixlər, ibrətamiz şeir parçaları yazmış, yazı məzar üzərinə başqa bir usta tərəfindən həkk edilib”³⁹. O, “Ziya” qəzetində işlədiyi zaman məktub və publisistik çıxışlarını öz imzası ilə, bəzən də imzasız dərc edib. *S-541ş.ə.-da yazılan məktubda-Türkiyə və İskəndəriyyədəki dostları ilə saxladığı əlaqələrdir*”.⁴⁰

Bir mürəttibəm qəlbi-insanam, amma can sənsiz [^{23a} S-541].
qəzəlində mürəttib olması barədə yazır, Nakamın 1908-ci ildə vəfat etdiyi “Qazixanə.”dəftərindən və başqa mənbələrdən aldıq”.⁴¹

Mənbələrdən əldə etdiyimiz məlumatda “Şəfəq”, “Tunquc” nam

³⁸Abdullayeva, Ş. İsmayıl bəy Nakamın əsərlərinin dili və sənətkarlığı.// Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. XI Respublika elmi Konfransının materialları. -Bakı: Nurlan. - 26 dekabr. – 2008. -s.175-178.

³⁹ƏYİ, M-375/375 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی-دیوان

⁴⁰ƏYİ, S-541/9494 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی الداغستانی – دیوان

⁴¹ ƏYİ, S-541/9494 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی الداغستانی – دیوان

məcmuəsində Tiflisin vəkili olan Baxçasaray şəhər məclisinin rəisi Pivəvarov yazır: “*Öz xalqının milləti üçün çalışan, mübarizə aparan şəxsiyyətini, göz yumub qəbul etməyənlər, qiymətləndirməyənlər, sadəcə qısqanclardır*”. Buradan gördüyümüz kimi, İsmayıl bəyin bu xidmətlərini rus xalqı qiymətləndirir, hətta gec olduğunu belə söyləyir. Onun “Şəfəq” nam məcmuəsində Kazan, Krım və başqa şəhərlərindəki fəaliyyəti də yazılıb.⁴² Bu qəzetin, 1881, 8 aprel 7-ci sayında 1, 2, 3,4 -cü səhifədəki məqaləni yazan şəxs xahiş edib ki, adı verilməsin. “Ziya” qəzetinin 11-ci sayında 1,2,3,4-cü səhifədəki məktub və publisistik məqalələrə Cənab Şaxtaxtinskiyə yazdığı kəskin cavablar dərc olunub⁴³.

Nakamın dövrünün güclü şairlərindən olmasını isbatlayan bir sıra dəlillər budur. İ.Əfəndizadə, A.İmamzadə, Ə.Dəmirçizadə, M.b. Qədirbəyzadə Qutqaşını, H.Z.Tağiyev və A.Q.Qəhrəmanov kimi tanınmış şəxsiyyətlərin şəxsi kitabxanalarında yer tutmasıdır. Şair “Fani”, “İsmi bəy”, “İsmayıl bəy” təxəllüsü ilə qəzəllər yazıb. Onun İranda, Məşhəddə olması faktını B-672ş.ə-dakı “*Məşhəddə pakidə ziyarət edəm*” və başqa misraları təsdiq edir.⁴⁴ Bundan əlavə, Sabir Əfəndiyevin “Mənəvi dəyərlərimiz” adlı XXI əsr ensiklopediyasında, Nakamın Məhəmməd və mərhum İsmi bəy adlı qardaşı olmasını aşkarladıq. [Nakamdan əvvəl 1829 -da doğulmuşdu]. Odur ki, bu adı Nakama aid etdiklərindən tarixi səhv gedib. Qapılarındakı barelyefdə tarix bununla bağlıdır. Bu faktlar “Qazıxana dəftəri”ndən götürülüb.

Nakamın ən çox “Məcnun və Leyli” əsərinin sonundakı verilən “Xatimeyi-kitab”ında qeyd etdiyi: “*Sipahi-zülm ilə tarac oldum*”, bir də, “*Cəhandan getdi əqrənəm sərəsər*” və “*Nə rütbə binəvayəm, dılıfkarəm*” və s. misraları ən dəyərli faktlardır⁴⁵.

Nakamın təvəllüd və vəfatı ilə bağlı yanlışlıqlar - Mənbələr

⁴² Pivəvarov. Cəmiyyətin Tiflis vəkili Ziyayi-Qafqaziyyə qəzeti // Tunquc, - Şəfəq nam məcmuəsindən. ƏYİ, DM-VII, 1387- 2561, - Tiflis: - 1881, -8 aprel, - №24, -s.2

⁴³ Sədrəddinbəyov, İ. Xəbərələr // Ziyayi-Qafqaziyyə qəzeti. ƏYİ, DM-VII,1387/ 2561, - Tiflis: - 1883, - № 11.

⁴⁴ ƏYİ, B -672/908 ديوان محمد النخوي – ناکام اسماعيل بن محمد النخوي

⁴⁵ Piriye, Y. İ.Nakam. Məcnun və Leyli / Y.Piriye. - Bakı: Nurlan, -2007, -190 s.

topladığımız məlumatlara əsasən, Nakamın təvəllüd və vəfat tarixi ədəbiyyatşünaslar tərəfindən H.Araslı, Ə.Qaracadaği, K.Mirbağirov, K.Adışirinov, H.Səmədzadə, Ə.Abdullayev, M.İsmayılovun, Ə.Bəhcət, Ə.Q.Beqdeli, C.Nağıyeva, F.Qasımzadə, M.Quluzadə, A.Babayeva, N.Qarayev, P.Makuli, Y.Piriyev İ.Ağayev, Ə.Müznib, İ.İsmayılov, S.Əfəndiyev, F.B.Köçərli müxtəlif variantda göstərilib. D-831ş.ə. “Qazıxana dəftər”ində, S-541ş.ə. “Divani-Nakam” əsərində, M-58 ş.ə.-da “Hədisi-lətif” adlı əsərində, B-8007ş.ə.-da “Məcnun və Leyli” əsərində, yaşadığı evin qapısı üzərində asılmış baryefdə: “1829-1906-cı il”; Nakam adına kitabxanada büstün üzərində “1841-1906-cı il” kimi göstərilib. Çox təəssüf ki, Şəki ictimaiyyəti şairin evi və büstü üzərindəki bu yanlış tarixlərə laqeyd yanaşıb. 1829-cu il tarixi Nakamın mərhum qardaşı İsmi bəyin təvəllüdü olmuş, 1841-ci il tarixi isə yanlış yazılıb.

Nakamın təxəllüslərini təsdiq edən sənədlər tədqiq edilib. Nakam İsmi bəy Şəkili, Dərviş Məhəmməd bəy Fani, Nakam Şəkili, hətta İsmayıl bəy Nakam adları ilə şeir yazıb: “S.Mümtazın arx. [38/Q-23 [442] “Şəki şairləri” adlı “müşairə”;-“*Divani-Nakam*” kitabı M-39ş.ə.-da v.1-də *sahibi-İsmi bəy Nuxəvili [İsmi bəy əslən Nuxəvi, Ərəb ocağı] yazılıb.*⁴⁶ -N.Qarayev (1926-1982) “*Poetik məclislər*” kitabında [1842-1906]-cı il olduğunu göstərir. Qarayev N. *Poetik məclislər. Bakı: Yazıçı, 1987, 528 s*⁴⁷. Doktor Cavad Heyət “Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış” adlı kitabında [1829-1905].;- S.Mümtaz, “*El şairləri*” adlı kitabında (Arx.38/386).⁴⁸ “*Həmin məclisin üzvlərindən biri də Nakam idi*”; - S.Mümtazın arxivində -38 Q-9/206.⁴⁹; -*Digər arxivdə Q-9 [206] F-24-də, №7.* -C.Nağıyeva “Azərbaycanda Nəvai” adlı kitabında yazıb, *11 beytlik “Bəyan olsun” qəzəli yeni bir şairə aiddir*. ; Araşdırma zamanı məlum olub: “*Bu “Dərviş Məhəmməd bəy Fani” elə Nakam özüdür*”.⁵⁰

⁴⁶ ƏYİ, M-39/2645 دیوان- ناکام اسماعیل بن محمد النخوی

⁴⁷ Qarayev, N. *Poetik məclislər.* / N.Qarayev. -Bakı: Yazıçı. -1987. -528 s

⁴⁸ Mümtaz, S. *El şairləri* / S.Mümtaz. - Bakı: Nurlan, F-24, 894/09/M-91.- I- II hissə, - 1927.-s.117-126.

⁴⁹ ƏYİ, Arxiv F-24 Q-9 [206] مومتاز سالمان

⁵⁰ ƏYİ, Arxiv B -4175/22762 مومتاز سالمان

“Həmin bu “Bəyan olsun” qəzəli başqa bir mənbədə [B -1858ş.ə.] Nakamın 11 beytlik qəzəli kimi verilib”.⁵¹ - B-4175 ş.ə.-da gedən qəzəl budur”.⁵²

Birinci fəslin dördüncü paragrafı “İsmayıl bəy Nakamın bədii irsi” adlanır. Burada qeyd olunur ki, Nakamın əsas bədii irsi klassik üslubda yazıb, ərəb, fars, türk dilini mükəmməl şəkildə öyrənib. Nakam öz yaradıcılığı ilə sübut etdi ki, ənənəvi üslub saxlamaqla sosial proseslərə tənqidi münasibəti və realist ünsürləri gündəmə gətirmək olar. Klassik ənənənin 30 növündə yazıb. Onun bədii irsini 3 yerə böldük və hər birini təhlil etdik.

1. Divan ənənəsi əsasında yazılmış əsərləri: “Xəyaləti-pərişan” toplusu [M-41/9085], şairin yaradıcılığını özündə əks etdirən ilk avtoqrafı və ən böyük əsəri 6157 beyt olmaqla cox dəyərlidir”. Bura təvəllüd və vəfat tarixləri də daxildir. Dibaçə”də bu yazılıb: “Aləmi pərişan, halım pərişan, iqbalım pərişan, surətim pərişan və keşakeş pərişan dövrədən xəyalım dəxi pərişan olduğuna “Xəyalət pərişan” ilə mosum etdim”⁵³. 2. “Divani-Nakam” əsərində^[M-375] Niyaznamə, mənzum məktublar və divanıdır. 3. “Hədisi-lətif” əsərinin 2 hissədir və bu haqda yanlış fikirlər təqzib edilib.

2. Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə uyğun epik əsərləri: “Fərhad və Şirin”, “Məcnun və Leyli” əsərində ictimai motivlər diqqəti cəlb edir, həm də şair öz zəmanəsindən şikayətlənir: “Şərh etdiyim bu qısa məlumatda, avamlıq, nadanlıq, dövlətə, qubernatora Qafqazda əhali kinli və qəzəbli idi”⁵⁴ [M-375] və “Sirlər-xəzinəsi” məsnəvisinə uyğun yazılmış “Gənci-ədəb” əsərinin yazılma tarixinin səbəbi Hacı Z. Tağıyevin sifarişi olduğu bəlli olub.

3. Digər əsərləri: “Qəzəliyyat”^[S-217], “Qazıxana dəftəri”^(D-831).

Nəzm və nəsrə yazılmış məktub və müşairəsidir. Nakamın Məhəmməd Paşa ibn Əli Əsgər Əfşarın ^[M-292] təzkirəsində fars dilli məsnəviləri tərcümə edilib.

Təhrif olunmuş məlumatlarda Raqub Kərimovun “Sədi Sani

⁵¹ ƏYİ, B -1858/3483 ایسفاکندیار یوسفزاده

⁵² ƏYİ, Arxiv B -4175/22762 مومتاز سالمان

⁵³ ƏYİ, M-41/9085 دیوان - ناکام اسماعیل بن محمد النخوی

⁵⁴ ƏYİ, M-375/375 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی-دیوان

Qarabağının həyatı və yaradıcılığı” adlı kitabında Nakamla bağlı yanlışlıq araşdırılıb”.⁵⁵ Əzizə Cəfərzadənin “Ustad aşuqlar” kitabında Padarlı Abdulla ilə bağlı, Q.Məmmədli təzkirəsində adı keçmiş Cagirli Abdulla və Çadarlı Abdullanın eyni şəxs olduğu təsdiq edilib.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “**Nakamın əsərlərinin əlyazma nüsxələri və nəşrləri**” adlanır və üç paraqrafdır.. İkinci fəslin birinci paraqrafında “**Nakamın əsərlərinin əlyazma nüsxələrinin cədvəli**” adlanır“. A-“Divani-Nakam”ın avtoqraf və tarixləri; B- Başqa nüsxə tarixi; C- Digər əsərlərin avtoqrafları və tarixi; D-Avtoqraf olmayan nüsxələr. İkinci fəslin ikinci paraqrafında “**Əlyazmaların kodikoloji təsviri**” verilib. Üçüncü paraqraf isə “**Əsərlərinin nəşri adlanır**” və burada şairin digər qaynaqlarda olan əlyazmalarının paleoqrafik təsviri verilib. Nakamla bağlı S.Mümtazın arxivində, Ə.Müznibin çap kitabları, fraqmentlər də təsvir olunub. Burada qeyd olunub ki, “Küllüyyat” M- 375ş.ə.əsas nüsxədir. Tarix:h.1315 /m.1896, mətnin ölçüsü: 15,5x8 sm, 16 sətir, ölçüsü: 12,5x21sm, üzü lidrin çəkilmiş bənövşəyi rəngli kartondur. Avtoqrafdır. Möhür“A.Q.Qəhrəmanova” aiddir. Başlıqlar qırmızı, mətn qara mürəkkəblə yazılıb, şərq üsulu ilə səhifələnib. Yazıldığı yer: Nuxa; titul vərəqində “Dürri-künuzi-əl geyb” yazılıb. 1. Divan:1a:“Dibaçə” [v.1^b-6^a] -dək, dibaçədə şeir və bəzi sözlər mətnə qırmızı qələmlə gedib, “Dibaçə”də 8 qitə - 2 beytlik = 16 beyt, 1 qəzəl - 7 beytlik = 7 beyt, 1 qəzəl - 5 beytlik = 5 beyt, 3 qəzəl -3 beyt = 9 beytdir. Həcmi - 37 beytdir.

1b.“Niyaznamə” qəsidəsi [v.6b.-12a.]- dək və 6b.-7a.-8a.vərəqi daxildir, haşiyəsində düzəlişlər gedib. Həcmi =173 beytdir.

Başlanır: [6^b] حمد بيحد و ستايش لايعد سزاوار الله الصمد در

Bitir: [12^a] ويروب مرادىم ايدرسن بقا ده كا مروا

1c. Qəzəllər: [v.12^a-73^a]-dək, 196 qəzəl - hər birində 7 beytlik = həcmi [1372 beytdir]. 2. Digər şeirlər: 3 tərzi:at - hər biri 7 bənd - 7 beytlik həcmi =147 beyt, son 1 beyt təkrar. 1a. 1 müsəddəs: 7 bənd - 3 beytlik, həcmi- 21 beyt; 1b. 3 tərkibənd: 7 bənd - 7 beyt, Həcmi =147 beyt, ümumi həcmi = 315 beyt. Həcmi = 1687beyt.

⁵⁵Kərimov R. Sədi Sani Qarabağının həyat və yaradıcılığı. / R.Kərimov. - Bakı: Nurlan. -2011. - s.79

Başlanı: [12^b] اولمسه سندن هداى مطلع نور ال هدا

Bitir: [73^a] ختم رُسُل شفيعدر الله در غفور

3. “Məktublar” [v.73^b-92^a]- dək. 1 beytlik- 20 ədəd = 20 beyt; 2 beytlik -14 ədəd = 28 beyt; 3 beytlik - 4 ədəd = 12 beyt; 5 beytlik - 2 ədəd = 10 beyt; 7 beytlik - 5 ədəd = 35 beyt; 9 beyt - 1 ədəd = 9 beyt; 29 beyt - 1 ədəd = 29 beyt; 35 beyt - 1 ədəd = 35 beyt, həcmi = 178 beyt. Ümumi həcmi: 1687+178+173+37=2075.

Başlanı: [73^b] شکر بی پایان سزاوار خداوند عالمیان

Bitir: [92^a] ابتدا سنده ختام پزیر اولدی

4 “Fərhad və Şirin” əsəri. 1a. Əsər: tovhid və münacat, tolif, meraciyyə , salavatullah, v.91^b-96^a, ardı [v.91^b-119^a]-dir. Həcmi 807 beytdir,:

Başlanı: [91^b] الهی باب توفیقك كشاد ایت

Bitir: [119^a] ویروب جان محرم دیدلر یا راول

5. “Məcnun və Leyli” əsəri [v.119^a-212^b], tarixi-h.1315/m.1896 cı il və 2901 beytdir. Əsər Mehdi bəy Qədərbəyzadə Qutqaşınıyə hədiyyə edilib:

Başlanı: [119^a] خرابات تعشقه پیا پی

Bitir: [212^b] کتاب خا تمم قیل با سعادت

Şair əsərin sonunda bu maddeyi-tarixi yazmışdır:

بولوب اکخام ختم اولدوقده نامم

حروف غاین 'شین' دال یا ہم

اواخر غاین اولدوبر یا برده بر زال

اولوب تحریر دن آسوده خامم

کزر قلمشدی پخرتدن هماندم

هم اتدیم بیئتیی تعد اد فی الحال

Bu tarixdən sonra yazılıb: “*Müsəvvədən səhayifi-bətiyəzyə istinsax şəddə əvvəlinci nüsxə olaraq zişan Mehdi b.Qədərbəyzadəi Qutqaşını-cənab məarif intisabına yadigar olmaqdançün tərqim olunub, Hicriyyənin zilhiccəsi əvaxirində pəzirai-xitam oldu. H.1315 /m.1896. Allahü vəliyə əttovfiq*”.⁵⁶ Onu da qeyd edək ki, Nakam bu 3 “Küllüyyat” ı eyni formada işləyib, eyni əsərlərini daxil edib. Kitabın karton üzünə bu tarixin kim tərəfindən köçürüldüyü məlum deyil: 16 rəcəb h.1336 / m.1917.. Ümumi həcmi: 2075 + 2091 = 4973 beyt.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı isə “**Divani-Nakam**” əsərinin **tekstoloji və filoloji-tərtiqi**” adlanır və iki paraqraf tərtiblənilib. İlk

⁵⁶ƏYİ, M-375/375 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی-دیوان

paraqraf “Nakamın “**Divani-Nakam**” mətnində olan təhriflər” adlanır. Bu paraqraf “Əlyazmanın qrafik xüsusiyyətləri” adlanan 1-ci bəndində qeyd olunur ki, “Divani-Nakam” əsərinin əlimizdəki nüsxəsinin orfoqrafiyası dövrünə uyğundur, müasir dil baxımından isə arxaikdir. Mətnin təshih edilməsində qrammatika və orfoqrafiya qaydalarına diqqət yetirilib. Burada rastlaşdığımız orfoqraik fərqləri, hadisələri müqayisəli şəkildə aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilirik: Bu baxımdan, əlyazma nüsxəsində yer alan qrafik və orfoqrafik xüsusiyyətlərin izahı mühüm sayılıb:

1. Mətnə sözlərin yuxarısında “ ” işarəsindən istifadə edilib, məs.:
Olurdu kamranu şad xəndan, - اولوردی کامران شاد خندان .
2. Mətnə həm də əlyazmanın qrafik xüsusiyyətlərinə xas təşdid və zəmmə işarələrindən istifadə edilib, məs: A: nüsxədə “müçərrəd” مجرد [156, v.51^{a-b}]⁵⁷ təhəmmül طحمتل.⁵⁸
3. Mətnə “ و” “ا” hərflərinin düşməsinə nəzər salaq: v.40^b, 11-ci misrada “olar” اولار sözlünün yazılış fərqi: A: v.46^b, 11- ci misrada “olur” اولر - kimi yazılıb; q.113, 2 -ci misrada “olur” [و] اولر yoxdur;
4. Təxminən XV əsrə qədər “kaf” ک hərfi ilə və ya altında və üstündə üç nöqtə qoyulan “ک” “kəf”lə işarə edilən bu səs bəzən söz sonunda “həmzə” qəbul edən sərkeşsiz (yuxarı hissə olmayan) kəflə “ک” yazılırdı. Nüsxədə olan səciyyəvi qrafik xüsusiyyətlərdən biri də “kaf” ک hərfi üzərinə özündən əvvəlki hərfin nöqtəsi qoyula bilir.
5. Oxunuşu 2 cür olan sözlərə nəzər salaq: يوق “yoq”, “yox”, قالقوب “qalqub”, “qalxıb”; كونكل “köngül”, “könül”, چوق “çoq”, “çox”;⁵⁹

Üçüncü fəslin birinci paraqrafında bu bölüm “**Mətnin tekstoloji təhlili**” adlanır, mətnə sözlərin dəyişdirilib başqa sözlərlə əvəz olunması hallarına bütün nüsxələrdə təsadüf olunur. M-375 ş.ə. davə B-1599 ş.ə.-da hərəkətlər qoyulub, 2 nöqtə [-] xəttlə göstərilib və ya qatlanmış kimi [چ] hərfi isə bu < işarəyə kimi verilib, bəzən ی, ل, س hərfləri uzadılıb, v.16^a -q.16, v.17^a -q.20, v.23^a -q.44, v.25^a -q.51 və s. Sözlərin dəyişdirilib başqa sözlərlə əvəz olunması hallarına bütün

⁵⁷ƏYİ, M-375/375 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی-دیوان

⁵⁸ƏYİ, S-541/9494 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی الداغستنی – دیوان

⁵⁹Abdullayeva, Ş. Füzuli ədəbi məktəbinin XX əsr davamçısı kimi // - Bakı: Filologiya məsələləri, - 2008. №1, s. 468-487.

nüsxələrdə təsadüf olunur. Onlar 7 qismə bölünüb: **a)** ərəb və fars sözləri, ərəb və fars sözləri ilə əvəzlənib: B: v.53^a, q.187, 7-ci misra əvvəlində - bəlayi- بلاى (bəla) mənasını və A:v.59^a, q.186,7-ci misrada cəfayi - جفاى [əzab] mənasını bildirir. **b)** ərəb sözləri ərəb sözləri ilə əvəzlənib; B: v.11^b, q.21, 6-cı misrada “dövlət” دولت; A və Ç: q.21, v.17^b, 6- cı misrada “rifət”- رفعت; və s.eyni mənanı bildirir. **c)** türk sözləri ərəb sözləri ilə əvəzlənib və ya əksinə.

Üçüncü fəslin birinci paragrafı **“Mətnə yerləri dəyişilmiş sözlər, ixtisarlar və əlavələr”** adlanır. Bölüm bir neçə nüsxələrində katib xətalari ilə rastlaşdıq, bu nöqsanlar bəndlərə ayrıldı. a) Mətnə səhv gedən sözlər -1. B: v.8^b, q.10, 1- ci misrada “görüb” xətlənib [كورب] və misranın sonunda yazılıbdır və bütün misranın sonlarında کورب sözlərində [و]düşüb; “könlüm” sözü کونکلم “sağır nun”-la fərqli yazılıb;b) Əlyazmada yerləri dəyişilmiş sözlər, əlavə edilmiş beytlər və ixtisarlar; c) Mətnə beytlərin ixtisar və əlavə edilməsi. ç] Mətnə yerləri dəyişilmiş qəzəllər və s.

Üçüncü fəslin ikinci paragrafı **“Divani-Nakam” əsərinin filoloji tədqiqi**” adlanır. İkinci paragrafda qeyd edilir ki, bu hissədə **“Klassik ədəbiyyatın divan anlayışı”** haqqında məlumat gedib, dibaçə verilib. Dibaçə giriş hissəsidir. Dibaçədə verilən nəzm parçalarının həcmi 37- beytdir. Qəzəllərin ümumi həcmi: 18500-dir.

Üçüncü fəslin ikinci paragrafının **“Divani-Nakam”da klassik janr, forma, mövzu və motivlər**” adlanan bu bəndində qeyd olunur ki, Nakam divanının poetik xüsusiyyətləri və sənətkarlığı klassik nəzəri sistemlər əsasında təhlil edilmiş və ənənəvi bağlı poetik qəliblər bir-biri ilə iki qisim üzrə təsnif edilmişdir.

Nakamın əsərlərinin tədqiqi: “Divan”ı M-375ş.ə.-da: ümumi həcmi- 4973 beyt. M-41 ş.ə.-da: ümumi həcmi - 6157 beytdir. S-217 ş.ə.-da: qəzəllərin sayı və beyt hesabı: həcmi - 559 beyt. D-831ş.ə. da: həcmi-32 beyt; M-58ş.ə.-da: 1-ci hissə: rübailər, fərdlər, tərzi bənd, məhəbbnamə, pəndnamə, münacat, məsnəvi, ümumi həcmi 497 beyt. B- 672ş.ə.-da: həcmi - 4218 beyt. B-8007ş.ə.-da:= 28 beyt. Cümlərdəki qəzəllər – 1312 beyt.

Klassik janr növlərindən: qəzəl, qitə, təxmis, müsəddəs, tərkib bənd, tərzi bənd, mənzum hekayələr, məsnəvi, rübai, qoşma, qəsidə,

təcnis, müxəmməs, müstəzad, nəzirələr, bəhri-təvil, məqtə`at, təmsil, pəndnamə, mərsiyələr, maddeyi-tarixlər, müşairə, misal, təmhidi macəra, müləmmə mədh və zəmm, tərəssül, müləmmə müləmmə. Nakamın divanında diqqəti cəlb edən əsas mövzu və motivləri belə ümumiləşdirilib:

1.Aşıqanə qəzəllər: burada irfan və təsəvvüf motivləri diqqəti daha çox cəlb edir; -Bəzm və vəsf xarakterli şeirlər; -Əxlaqi-didaktik motivlər və ictimai məzmunlar; -Təbiət təsvirləri; 5.Nakam divanının poetik xüsusiyyətləri və sənətkarlığı klassik nəzəri sistemlər əsasında təhlil edilmiş, poetik qəliblər bir-biri ilə iki qisim üzrə təsnif edilib.

Ox yerindən cismimə zülfün havasından dolub,

Hər rəğimdən ol verər min nalə musiqar tək.⁶⁰

Bu beytdə isə zülfün havası – saçın hərəkət etməsindən gələn yel mənası bildirir, ancaq hava həm də eşq məfhumuna eyham və işarədir

Sözügədən ikinci paraqraf “**Nakamın sənətkarlığı: bədii təsvir və ifadə vasitələri**” adlanan bu bənddə deyilir ki, Nakamın bədii irsinin Şərqi ölkələrində geniş yayılması səbəbi dilinin sadəliyi, bədiiliyi və anlaşıqlı olmasıdır. Əsərlərində klassik dövrün digər şairləri kimi, həm ərəb-fars sözlərindən, həm də sonrakı əsrlər üçün arxaik sayılan leksik vahidlərdən istifadə edib. Bu sözlərin bəziləri söz hüququnu itirərək söz tərkibində eyni semantikanı saxlamış, bəziləri isə dialekt və şivələrdə qorunmuşdu. Dış [v.14a] yuxu; tiz [v.72a] iti; yağmasına [v.56a]-qarət etmək; əyağ [v.44b]badə, piyalə; sağın [v.44b] aman; saqın [v.22b] qəti, yakıldı-yıxıldı, taqırsa-taxırsa [q.57], neydim nolar kimi sözlər poetik dildə fərqli şəkillərdə işlənir.

Nakamın şeirlərində də hikmətli ifadələr xeyli saydadır:

Düşmən bir olsa dəfəni asandır eyləmək,

Müşkül budur ki, yüz qüdrəti durub bir kənaridən⁶¹

Nakam xalq yaradıcılığının yayılmış bir janrını poetik biçimdə, bəzən bədii-psixoloji, bəzən də, satirik məzmununda işləyib. Bəzən də

⁶⁰Əfəndiyev, S. Nakam və onun lirikası./ S.Əfəndiyev. - Bakı:APİ-nin Elmi əsərləri, -XIX c, -1961, -s.30 -93.

⁶¹ƏYİ, M-375/375 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی-دیوان

qədimdən, xalq sözünün qüvvəsinin təsirini nəzərə alaraq alqışla xoş niyyət, qarğışla isə bəla istəğini ifadə edir:

*Onu gümnam qıl rüsvayi-aləm eylə, ya mövlə*⁶²

*Xədəngi-qəddi-üşşaqın kamansan olmasın, ya Rəbb*⁶³

Şair söz gözəllikləri yaradan poetik vasitələrdən: əks-təbdil və tədvir tərsi, rəddül-əcüz ələs sədr, rəddül-əruz ələl-ibtida, rəddüs-sədr ələl-həşv, təkrir, cinas, sehri-hələl, bəhri-təvil və s işlətməmişdir.

Məna gözəllikləri yaradan poetik qəliblərdən isə: istifhəm, bədii-mükəlimə: ifadənin işlənmə yerinə görə; bədii xitab: təcridi xitab, təcridi-məhz; irsəlül-məsəl və ya təmsil, ihamül-vəsl, təfriq, bənzətmə, təzadlar, tənsiqüs-sifat, tə`lil, tənəsüb və mura`atun nazir, məcaz və s seçməklə şeiri daha da mənalandırır və misallar göstərib.

Üçüncü fəslin ikinci paraqrafı **“Nakam və ədəbi əlaqələr”** adlanan bu bəndində yazılıb ki, Nakamın Füzuli sənətinə daha bağlı olması divanında qəzəllərinə nəzirələr təzmin etməsindədir.

Nakam: Edüb səndən ziya, ey xalığı-ərzü səma peyda,

Səhərgahan edər mehri-cahan ara ziya peyda⁶⁴.

Füzuli: Zəhi, zatın nihanü ol nihandan masiva peyda,

Bahari-sün`ünə əmvac peyda, q`ər napeyda⁶⁵

Nakamın qəzəllərinə nəzirə yazanlar: Qara Qovaqlı Molla Nəseh, A.Səhhət, Hüzni Saleh, M.Müşfiq, Sədi Sani Qarabaği və s. göstərə bilərik.

Bununla yanaşı, Nakamın öz müasirləri ilə şeirləşməsi də diqqəti cəlb edir. Bu: Şəkili molla Cami, S.Ə.Şirvani, X.B.Natəvan, Nəseh ağa Əlibəy, Q.B.Zakir, Mustafa ağa Şuxi, Şəkili İbrahim Xəlil və s.

Dissertasiyanın **“Nəticə”** hissəsində tədqiqat zamanı bütün əldə edilmiş elmi-nəzəri qənaətlər ümumiləşdirilib.

– Həyat və yaradıcılığı haqqında səhv getmiş bir sıra yanlış və təhrif edilmiş məlumatları üzə çıxartdıq;

– Əsərləri nəşr edilərkən müəllifin avtoqraflarını və digər nüsxələrini

⁶² ƏYİ, M-375/375 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی-دیوان

⁶³ ƏYİ, M-375/375 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی-دیوان

⁶⁴ ƏYİ, M-375/375 ناکام اسماعیل بن محمد النخوی-دیوان

⁶⁵Füzuli, M. Əsərləri./ M.Füzuli. Tərtibçi: H.Araslı. -I cild. -Bakı: AEA.-1958, -465 s

müqayisəli tekstoloji və filoloji araşdırmaya yenidən cəlb etdik;

– Nakamın klassik ədəbi ənənələrin davamçılarından olmaqla divan ədəbiyyatına xas janrlar və şeir şəkilləri, mövzu və motivlər, obrazlar sistemi və poetik vasitələrdən bacarıqla istifadəsini göstərdik;

– Deyilənləri nəzərə almaqla, Nakamın divanının tekstoloji və filoloji təhlilinə girişməzdən öncə şairin həyatı, dövrü, bədii irsi haqqında verilən məlumatları saf-çürük etdik, bir sıra dəqiqləşmələr apardıq;

– Nakamın divanının mətnini nəşrə hazırlayarkən onun 4 avtoqraf nüsxəsi arasında əsas nüsxə kimi seçim etməklə avtoqraf olmayan digər nüsxələri də müqayisəyə cəlb etdik;

– Nakamın əsərlərinin əlyazma nüsxələri sira ilə sistemləşdirdik, elmi kodikoloji təsvirini işıqlandırdıq;

– Nakamın qəzəllərinə nəzirə yazan şairlərin kimliyini aşkarladıq.

– Nakamın Azərbaycan və Şərqi sənətkarlarından necə təsirləndiyini əsərlərindən nümunələr verməklə müqayisə etdik;

Dissertasiya işinin mövzusunə dair müəllifin dərc olunmuş elmi əsərlərinin siyahısı:

1. Nakamın yaradıcılığı haqqında / [Divanları əsasında]. Filologiya məsələləri, AMEA ƏYİ, Bakı: Nurlan, 2007. №7, 354s.
2. Nakamın təvəllüd və vəfatı haqqında qeydlər / Bakı: Filologiya məsələləri, AMEA, ƏYİ. 2007. Nurlan, № , 414s.
3. Füzuli ədəbi məktəbinin XX əsr davamçısı kimi / Filologiya məsələləri, Bakı: 2008. №1, 597s.
4. İ.B.Nakamın şeirləri bəyazlarda / Beynəlxalq elmi nəzəri jurnalı, Dil və ədəbiyyat, Bakı: 2010. 4 [75], BDU, ISSN 2218-7588. 359s.
5. İ.B.Nakam Sədrəddinbəy zadə [Təvəllüd və vəfatı tarixinə əlavə] / Dil və ədəbiyyat, Bakı: BDU. Filfak, 2011. 2 [78], 353s.
6. Nakam və klassik ədəbi əlaqələr // Orta əsr Əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. XII Respublika Elmi Konfransının materialları. - Bakı: Nurlan, 2011. 3 iyun, 566s.
7. İ.B.Nakamın əsərlərinin dili və sənətkarlığı / Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq Elmi -Nəzəri Jurnal, - Bakı: 2012. 2 [82], BDU. 328s.
8. İ.B.Nakamın əsərlərində xalq yaradıcılığının yeri. Bəhri-təvil //Azərbaycan Şərqsünəslıq Elminin inkişaf yolları V.Məmmədəliyevin 70 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Konfransın materialları. Bakı: Şərifzadə 202, 2013. 27-28 iyun. 846 s.
9. İ.B.Nakamın dostlarına göndərdiyi məktublardakı şeirlərdən /Az. R.Gəncələr və Turizm nazirliyi, Gənc alimlərin əsərlərinin redaksiyası, Bakı: Elm və təhsil, 2013. №8, AZ 1073. 404s.
10. İ.B.Nakamın əsərlərində klassiklərin yeri // Orta əsr Əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. XIII Respublika Elmi Konfransın materialları - Bakı: Elm və təhsil, 2013. № 24, 527s..
11. Исмаил бек Накам в рукописных источниках / Висник. Днипропетровськ: университету имениАльфреда Нобеля. Серия Филологични науки. 2014. № 2 [8] – 1-236. -236 с.
12. Təhrif olunmuş məlumatlar haqqında // Şərq xalqları ədəbiyyatı:

- Ənənə və müasirlik, Beynəlxalq Elmi Konfrans, AMEA Rəyasət heyəti. Bakı: Elm, 2014. 10 – 11 oktyabr. 721s.
13. Şəki şairləri müşairə / Ədəbiyyat məcmuəsi əsərləri, AMEA Nizami adına ədəbiyyat institutu Bakı: Elm və təhsil, 2015. c.XXVI, - 22-24 may, 381s.
 14. İ.B.Nakam Sədrəddinbəyzadə. Divani-Nakam / AMEA. Əİ. Bakı: Avropa, 2015. 263s.
 15. Nakamın təvəllüd və vəfat tarixindəki yanlışlıqlara cavab // Orta əsr Əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi problemləri. AMEA 70, Əİ XVI respublika elmi konfransının materialları. Bakı: Elm və təhsil, 2015. –22-24 may, 280s.
 16. Nakamın Ziya və Həyat qəzetlərindəki çıxışlarından // Bakı: Azərbaycan Əlyazmaları dünya kitabxanalarında, ƏYİ. Beynəlxalq elmi-nəzəri konfrans, 2016. 18 noyabr, 146s.
 17. İsmayıl bəy Nakamın qəzəllərində təbii təsvir və təbii duyğular / Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. Mədəniyyət Az. - Bakı: №7 – [305], 2016. 100s.
 18. İ.B.Nakamın lirikasından / Bakı: Mədəniyyət az. 1-2017. Yanvar - Fevral [311], İSSN 2413-2365. 99s.
 19. İ.B.Nakamın əsərlərində təsəvvüf motivləri // Turan -sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi / p - İSSN, e – İSSN: 1309-4033, -Türkiyə: - Yıl:2019. Ay: Aralık, - c.11.Sonbahar Sayı - 44. 675s.
 20. İ.B.Nakam və onun Divanı / Monoqrafiya, Bakı: 2020. Ecoprint, 224s.
 21. Международная научная конференция. «Образование и наука меняющемся мире: проблемы и перспективы развития». Поэт Дивана Исмаил бек Накам [Совещательный орган] / Сборник, Днепр, Украина: 2020 г. – 27-28 март, - 400с.

Dissertasiyanın müdafiəsi 18 yanvar 2022-ci il tarixində saat 13³⁰ AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.31 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı şəh. İstiqlaliyyət küçəsi 53. AZ 1001. AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

Dissertasiya ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 17 dekabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 10.12.2021
Kağızın formatı: A5
Həcm: 42 970
Tiraj: 100